

Методика. Практика. Експеримент

Формування особистості вчителя: компетентнісний вимір

Валерій ХОМИЧ,

кандидат педагогічних наук, доцент, перший проректор

Одним із пріоритетів стратегії розвитку національної системи кваліфікацій є створення професійних стандартів на основі компетентнісного підходу. Особливої актуальності ця проблема набуває у зв'язку з прийняттям Національної рамки кваліфікацій України, яка має стати загальнонаціональним документом, ключовим інструментом, мірилом під час визначення рівнів та типів кваліфікацій. Тобто на порядок дня виноситься питання створення ефективного науково-практичного інструментарію оцінювання професіоналізму фахівців з позицій суспільства та ринку праці.

Суспільні реформи останніх років (сталого розвитку, гуманітарного розвитку, педагогічної освіти) спрямовані на утвердження демократичного, консолідованого суспільства, де знання та можливості їх практичного застосування є важливими чинниками самореалізації і розвитку особистості. З огляду на загальноцивілізаційні тенденції до глобалізації всіх сфер життєдіяльності особистості й суспільства, вища школа має надати молодій людині елементарні можливості інтегруватися в різні соціуми, самовизначитися в житті, активно діяти, бути конкурентоспроможною на світовому ринку праці.

Осмыслиючи поставлені суспільством завдання з погляду педагогіки, ми докорінно змінюємо наші уявлення про те, якою має бути людина завтрашнього дня, які особисті й громадянські якості допоможуть їй успішно виконувати суспільну місію. Іншими словами, йдеться про створення і реалізацію соціально-педагогічної моделі особистості, що відображатиме її нове соціальне призначення. Таке наближення освіти до замовлення соціуму потребує зміни освітніх парадигм: від репродуктивної парадигми, орієнтованої на здобуття певного набору знань, умінь і навичок, до компетентнісної парадигми, метою якої є формування компетентностей (базових, галузевих, предметних, інтегральних).

Для досягнення означених цілей і завдань необхідними є подальше вдосконалення системи педагогічної освіти відповідно до дитиноцентричної педагогічної концепції, її адаптованість до інноваційних та інформаційних змін, інтеграція України в європейське освітнє співтовариство. Адже саме завдяки діяльності вчителя можливі реалізація

державної політики щодо розвитку інтелектуального та духовного потенціалу нації, збереження і примноження культурної спадщини й формування людини майбутнього.

Сьогодні насамперед необхідно переглянути всю систему підготовки педагогічних кадрів. У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки ставиться завдання підготовки та виховання педагогічних кадрів, здатних працювати на засадах інноваційних підходів до організації навчально-виховного процесу, дитиноцентризму, власного творчого неперервного професійного зростання [1].

Проектування змісту професійної підготовки з урахуванням тих побажань, які висуває до неї суспільство, реалізується на основі компетентнісного підходу. **Компетентнісний підхід (competence-based approach)** – це підхід до визначення результатів навчання, що базується на їх описі в термінах компетентностей. Компетентнісний підхід – ключовий методологічний інструмент реалізації цілей Болонського процесу, який за своєю сутністю є студентоцентрованим [2, с. 31–32]. Саме компетентнісний підхід розглядається як один із важливих концептуальних принципів, що визначає сучасну методологію оновлення змісту педагогічної освіти, як технологія вивчення вимог, які ставить професія до особистісних якостей педагога, його психологічних здібностей та психофізіологічних можливостей. Тобто створенню сучасного образу педагога нової формації має слугувати розроблення цілісної моделі формування компетентцій, сучасних діагностичних засобів для кількісного опису та якісної характеристики компетентностей.

За проектом Європейської комісії «Тюнінг», **компетентності** розглядаються як динамічна комбінація знань, розуміння, умінь, цінностей, інших особистісних якостей, що описують результати навчання за освітньою (навчальною) програмою. Компетентності покладені в основу кваліфікації випускника. Їх як набуті реалізаційні здатності особи до ефективної діяльності не варто плутати з компетенціями як наданими особі повноваженнями [там само, с. 32].

Отже, кваліфікацію можна визначити як певний стандартизований набір компетентностей (результатів навчання), необхідних для виконання певної діяльності [3, с. 12].

Набір базових компетентностей, на основі яких описуються кваліфікаційні рівні в Національній рамці кваліфікацій України, охоплює:

- знання;
- умінь (застосування знання);
- комунікацію;
- автономність і відповідальність [там само, с. 11].

На нашу думку, критерієм ефективності професійної підготовки учителя має бути сформована професійна компетентність як складна взаємодія професійних і особистісних характеристик.

Пропонуємо у структурі особистості педагога виділити компоненти, що характеризують професійну компетентність фахівця:

- **мотиваційно-ціннісний компонент** (усвідомлення значущості педагогічної праці, потреби у її вдосконаленні, формування ієрархічної системи мотивів, адекватної системи ставлень до процесу професійної діяльності та її результатів);

- **змістово-евристичний компонент** (суть та специфіка теоретичної і практичної підготовки вчителя, що становить основу створення нових моделей педагогічної праці);

- **процесуально-діяльнісний компонент** (мети та способи реалізації професіоналізму педагога, особливості втілення оригінальних задумів та ідей у процесі педагогічних впливів).

У педагогічній діяльності ці структурні складові взаємопов'язані та взаємозумовлені.

Теоретичний аналіз змістового наповнення зазначених вище структурних компонентів особистості вчителя дав змогу виокремити основні показники його креативності. У зв'язку з цим як провідний у структурі творчої особистості вчителя ми виділяємо **мотиваційно-ціннісний компонент**. Найважливішим елементом мотиваційної структури особистості є ціннісні орієнтації. Вони визначають систему спонукань до самоствердження, спрямовують особистість на досягнення життєвих цілей, є джерелом активності, головною спонукальною силою творчої самореалізації людини, виконують регулюючу функцію тощо.

На формування ціннісних орієнтацій впливають соціально-психологічні властивості особистості та суспільні умови. Вони є своєрідним центром,

стрижнем, філософсько-світоглядною основою формування самосвідомості, особистісних поглядів і переконань учителя, його духовності та практичного самовизначення. А це дає змогу кожному вчителю зрозуміти своє місце в суспільстві; усвідомити сенс і мету свого життя; виробити відповідну життєву позицію, що ґрунтується на національній самосвідомості, суспільній активності, соціальній відповідальності, оптимізмі; сформувати вміння і навички логічного і творчого мислення для розв'язання життєво важливих проблем і завдань; орієнтуватися на найвищі загальнолюдські цінності й ідеали. Яскраво виражена спрямованість на високі громадянські та педагогічні ідеали створює передумови формування професійно значущих для вчителя якостей.

До власне педагогічної спрямованості ми відносимо інтерес до самих учнів, до творчості, пов'язаної з вихованням у них якостей, що забезпечать їм подальшу самоосвіту засобами самореалізації та самоконтролю. Найважливішими ознаками педагогічної спрямованості є: інтерес до педагогічної професії, схильність займатися нею, усвідомлення своїх здібностей і характеру, що відповідають цій професії. Лише така тісна взаємодія потреб, ціннісних орієнтацій та інтересів формує стійкий механізм мотивації соціальної діяльності педагога, визначає її характер, зміст і цілі. Тобто професійно-ціннісні орієнтації спрямовують особистість учителя на засвоєння певних цінностей як для задоволення своїх власних потреб, так і для здійснення життєвих цілей та перспектив.

Отже, серед пріоритетів мотиваційно-ціннісного компонента, що саме й зумовлюють розвиток особистості та пошук нею свого місця в житті, його соціальній і професійній сферах, виокремлюємо: високу емпатійність та повагу до вихованців; гуманістичне мислення; активну життєву позицію; професійно-педагогічну спрямованість; національну самосвідомість; високий рівень професійних прагнень; соціальну зрілість.

Творче самовиховання вчителя невіддільне і від оволодіння сучасною педагогічною інформацією, що становить **змістово-евристичний компонент** у структурі особистості компетентного педагога.

Цей блок є своєрідним творчим потенціалом особистості вчителя, який характеризує ступінь творчих можливостей, умінь ставити і вирішувати нові завдання в сфері педагогічної діяльності, відображає міру можливої актуалізації її сутнісної творчої сили в реальній перетворювальній практиці та наддіяльнісних стосунках.

Основними параметрами цього аспекту моделі творчої особистості вчителя є такі професійно значущі характеристики, як методологічна культура педагога, його професійна компетентність, професійно-специфічні здібності (дидактичні, перцептивні, комунікативні, сугестивні, гностично-дослідницькі, науково-пізнавальні та ін.), а також здатність генерувати ідеї, долати інерцію мислення,

бути незалежним у судженнях, застосовувати знання і вміння у нових (нестандартних) ситуаціях тощо. Національна академія педагогічних наук України орієнтує нині освітянський загал на перехід до евристично-пошукової моделі навчального процесу.

Діяльність учителя, незалежно від форм її здійснення, є складною за функціональною структурою та психологічним змістом. Педагог акумулює в собі цілісну особистість з особливим складом розуму, індивідуальними особливостями темпераменту, певним стилем поведінки. Практично дуже важко відділити власне педагогічні якості від інших властивостей особистості вчителя, що впливають на успіх його діяльності. Вони виявляються, формуються і розвиваються в загальній структурі властивостей, відношень і дій особистості вчителя як суб'єкта педагогічної діяльності.

Переходячи до більш детального розгляду зазначеного блоку особистісних якостей педагога, потрібно зазначити, що вони охоплюють: фундаментальність і професіоналізм знань, педагогічні здібності та ерудицію, характер та його риси, психічні процеси та стани особистості, професійну педагогічну свідомість, індивідуальний стиль діяльності та спілкування, креативність як творчий потенціал тощо.

Рівень професіоналізму педагога залежить як від його компетентності, так і від ступеня розвитку професійно-педагогічного мислення. Суттєві ознаки сформованості цього стилю мислення педагога – прагнення до новацій, нестандартного вирішення педагогічного завдання, педагогічно аргументований ризик, сміливість у виборі методичного впливу на вихованців. Без сумніву, вчитель повинен вільно і гнучко оперувати інформацією, бачити зв'язки в складній структурі доказів, уміти легко вводити учнів у сферу власних знань і спрямовувати їх на оволодіння ними. А його професіоналізм полягає не так у вмінні передати навчальну інформацію дітям, як у здатності бути організатором її засвоєння, поводити у лабіринті знань. Варто зауважити, що складність навчання вчителя, набуття ним професійної компетентності полягає в тому, що професійні знання мають формуватися одночасно на методологічному, теоретичному, методичному та технологічному рівнях. Це потребує розвиненого професійного мислення, здатності добирати, аналізувати й синтезувати здобуті знання у процесі досягнення педагогічної мети, уявляти технологію їх застосування.

Розглянувши в комплексі та взаємодії складники цього блоку якостей особистості вчителя, можна зробити висновок, що творчий характер його педагогічної діяльності передбачає:

- стійку, високого рівня спрямованість на творчість та інтелектуальну активність особистості;
- високий рівень психолого-педагогічної озброєності, що становить широту предметно-практичного та теоретичного досвіду педагога;
- наявність певних особистісних якостей, що дає вчителю змогу займатися активною пошуковою

діяльністю, самоосвітою, самовдосконаленням та саморозвитком;

– спроможність забезпечити оптимальну реалізацію педагогічно доцільних моделей вчительської діяльності на основі соціального замовлення і логіки розвитку педагогічної науки тощо.

Тобто фахова компетентність учителя зумовлена рівнем розвитку професійної самосвідомості, індивідуально-типovими особливостями і професійно значущими якостями. Це дає нам підстави стверджувати, що цей блок є своєрідним креативним потенціалом особистості вчителя, який репрезентує ступінь розвитку його творчих можливостей, вміння формулювати і вирішувати нові завдання в сфері педагогічної діяльності.

Проте особистість учителя характеризує не лише високий творчий потенціал, а і його цілеспрямованість та активність (соціальна, професійна, пізнавальна). Це створює умови для реалізації **процесуально-діяльнісного компонента** творчої особистості вчителя, який, власне, і визначає його професіоналізм, демонструє доцільність і оригінальність застосування педагогічних знань, умінь, навичок. Фундаментальність освіти вчителя, спрямованість його особистості та здібності без умінь, без володіння способами дій ще не є гарантією продуктивної педагогічної діяльності.

Процесуально-діяльнісний компонент передбачає передусім здатність учителя створювати ефективні педагогічні технології в кожній конкретній ситуації навчання й виховання і, як наслідок, забезпечувати раціональне використання особистого потенціалу, власної індивідуальності в процесі педагогічної взаємодії. Є два види результатів педагогічної діяльності. Перший охоплює функціональні продукти діяльності (урок, заняття, метод, методика тощо). Другий, на нашу думку, головний, відображає психологічні продукти діяльності (психічні новоутворення в особистості учня). Іншими словами, критерієм і мірилом діяльності педагога, його професійної майстерності є дитина, її фізичне і моральне здоров'я, всебічний розвиток. Створюваний учителем варіант навчального процесу – не самоціль. Головне його призначення полягає в тому, щоб забезпечити всебічне виховання та розвиток учасників цього процесу, його дійових осіб, якими є вчитель та учні. Важливими функціями професійної діяльності вчителя з цього погляду є педагогічне керівництво навчальною роботою учнів та створення сприятливого комунікативного середовища.

Результативність творчої діяльності педагога залежить від його здатності самореалізувати свою особистість, свій креативний потенціал:

- у модернізації змісту, форм, методів та засобів навчально-виховного процесу в напрямі їх гуманізації та індивідуалізації;
- у розробленні принципово нових підходів до навчання, виховання і розвитку учнів, оригінальному конструюванні навчально-виховного процесу;

– у впровадженні в педагогічну практику принципів педагогіки співробітництва;

– у виборі оптимального управлінського рішення в звичайних та нестандартних ситуаціях.

Зазначимо, що розглянутий блок якостей особистості вчителя передбачає: сформовану культуру професійної діяльності; педагогічне прогнозування; адекватність використання методів та прийомів навчання; раціональне використання передового педагогічного досвіду; здатність до створення індивідуальної професійної технології; високий рівень саморегуляції.

Такий підхід до створення моделі творчої особистості вчителя забезпечує перехід від фрагментарного і статичного розгляду до її цілісного розуміння, дає змогу подати складні багатоелементні утворення у вигляді структурованих у певний спосіб та функціонально пов'язаних між собою частин єдиного цілого.

Проте професійну компетентність учителя не варто розглядати як просте накопичення особистісних якостей, кваліфікаційних знань і умінь, певних алгоритмів та кодів творчих дій, адаптованих до ситуації. Йдеться про вияв того особливого в орієнтації педагога, що дає змогу найефективніше реалізуватись, забезпечити оптимальний варіант організації навчально-виховного процесу з метою формування творчої особистості. До того ж, не можна нехтувати роллю соціальних факторів. Особистість учителя вплетена в контекст історії, суспільства, держави, культури, вона з ними взаємодіє. Тому пошук особистих резервів потребує врахування зовнішніх умов, особливостей культурно-цивілізаційного характеру.

З позицій системного, цілісного підходу, творчу особистість учителя (учителя-професіонала) ми розглядаємо як таку, котрій властивий високий рівень педагогічної креативності; яка в процесі професійної діяльності модернізує зміст, форми, методи та засоби навчально-виховного процесу відповідно до нових освітніх завдань; виявляє гнучкість у виборі оптимального управлінського рішення в нестандартних ситуаціях; володіє методикою оригінального конструювання навчально-виховного процесу задля максимального розвитку потенційних можливостей учнів; яка вирізняється своєрідним науково-педагогічним стилем мислення, що дає змогу здійснювати педагогічний самоаналіз та самооцінювання власної професійної діяльності, творче узагальнення досвіду колег; готова до інноваційної діяльності в сфері освіти з метою інтеріоризації високих еталонів учительської роботи.

Розв'язання проблеми підготовки компетентного вчителя потребує перебудови системи педагогічної освіти на основі поєднання національних надбань світового значення та усталених європейських традицій. Концепцією розвитку неперервної педагогічної освіти передбачено:

– приведення змісту фундаментальної, психолого-педагогічної, методичної, інформаційної,

комунікативної, практичної та соціально-гуманітарної підготовки педагогічних і науково-педагогічних працівників у відповідність до вимог інформаційного суспільства та змін, що відбуваються у соціально-економічній, духовній та гуманітарній сферах, у дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних навчальних закладах;

– модернізацію навчальної діяльності вищих педагогічних навчальних закладів, що здійснюють підготовку педагогічних і науково-педагогічних працівників, на основі інтеграції традиційних та новітніх технологій навчання, а також створення нового покоління підручників, навчальних посібників і дидактичних засобів;

– вдосконалення системи відбору молоді на педагогічні спеціальності, розширення цільового прийому та запровадження підготовки вчителя на основі тристоронніх угод та ін. [4].

Нині назріла потреба розробити загальнодержавну програму узагальнення і популяризації досвіду вчителів-новаторів, створити всеукраїнський електронний банк педагогічних інновацій, відновити апробовані педагогічною практикою освітні телепрограми та телеуроки, проводити відео- та мультимедійні лекції, майстер-класи тощо; створити достатню експериментальну базу (школи-лабораторії, педагогічні майданчики, опорні центри) з метою експериментування в сфері соціально значущих освітніх нововведень і реалізації педагогічних ініціатив.

Суттєвого реформування має зазнати порядок набору студентів на педагогічні спеціальності. В умовах всеохоплюючого зовнішнього незалежного оцінювання якості освіти (ЗНОЮО) і вступу до педагогічних навчальних закладів виключно за сертифікатами актуальним залишається питання вдосконалення системи відбору молоді, схильної до педагогічної професії. Доцільно передбачити в умовах прийому для категорії педагогічних навчальних закладів спосіб зарахування на педагогічні спеціальності професійно-орієнтованої молоді (випускників шкіл майбутнього вчителя, педагогічних класів, ліцеїв педагогічного спрямування тощо).

Потрібно докорінно трансформувати діяльнісний характер підготовки вчителя – спосіб проведення педагогічної практики. Необхідно забезпечувати студентам можливість проходити практику за місцем майбутнього працевлаштування. Це сприятиме розвитку соціального партнерства з роботодавцями, підвищенню конкурентоспроможності випускників педагогічних ВНЗ на ринку праці. На часі створення інтегрованих методичних кафедр на базі шкіл із залученням до їхнього складу вчителів-методистів, керівників шкільних методичних об'єднань, методистів рай(міськ)методкабінетів. Доцільним вбачається закріплення наставників для вчителів-практикантів як обов'язкова складова підготовки педагога; надання багатосторонньої, мобільності, гнучкості й прогностичності системі післядипломної педагогічної освіти, що дасть змогу на

практиці оперативно реагувати на запити вчителя щодо його професійного зростання.

Орієнтуючись на глобальні зміни, в умовах створення загальноєвропейського освітнього і наукового простору Україні варто зберегти власну ідентичність і не уніфікувати освітніх педагогічних систем. Водночас адаптованість системи педагогічної освіти до високих вимог європейської системи знань, основних положень, принципів та стандартів європейського освітнього простору забезпечить продукування конкурентоспроможного фахівця, здатного ефективно працювати в інноваційному суспільстві.

Література

1. *Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки* [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>
2. *Національний освітній глосарій: вища освіта* / авт.-уклад.: І.І. Бабин, Я.Я. Болюбаш, А.А. Гармаш й ін.; за ред. Д.В. Табачника і В.Г. Кременя. – К.: Плеяди, 2011. – 100 с.
3. *Національна рамка кваліфікацій України: «Круглий стіл» тижневика «Освіта»* / куратори проекту: акад. В.Луговий та проф. Б.Корольов // *Освіта*. – 2012. – 4–11 січня. – С. 11–13.
4. *Концепція розвитку неперервної педагогічної освіти (проект)* [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/2012_rik/

Анотації

Валерій ХОМИЧ

Формування особистості вчителя: компетентнісний вимір

У статті обґрунтовується доцільність використання компетентнісного підходу у професійному

становленні педагога. Визначено основні особистісні якості сучасного вчителя, що становлять структуру його творчої особистості та характеризують професійну компетентність фахівця. Окреслено шляхи вдосконалення системи педагогічної освіти.

Ключові слова: педагогічна освіта, особистість вчителя, компетентнісний підхід, професійна компетентність педагога.

Валерій ХОМИЧ

Формирование личности учителя: компетентностное измерение

В статье обосновывается целесообразность использования компетентностного подхода в профессиональном становлении педагога. Определены основные личностные качества современного учителя, которые составляют структуру его творческой личности и характеризуют профессиональную компетентность специалиста. Намечены пути совершенствования системы педагогического образования.

Ключевые слова: педагогическое образование, личность учителя, компетентностный подход, профессиональная компетентность педагога.

Valeriy KHOMYCH

Formation of the individual teacher: competence dimension

In the article the feasibility of using competence-based approach in professional formation of a teacher is proved. Defined the basic personal qualities of modern teacher which form the structure of his creative personality and characterize professional competence of the specialist. Outlined the ways to improve the system of teacher education.

Keywords: teacher education, personality of a teacher, competence-based approach, professional competence of a teacher.

